

Landbrugsproblemer efter Krigen.

Af Fuldmægtig *Kjeld Bjerke*,
Det statistiske Departement.

Landbrugets Rentabilitet.

Som anført i Afsnittet om „Afsætningsmuligheder og Priser“*) maa det forudsættes, at et Prisfald sætter ind efter Krigen. Dette vil som nævnt lette vor Afsætning af Eksportvarerne. Man maa dog i denne Forbindelse ikke glemme, at ved at fastholde Nominallønningerne vil et af Omkostningselementerne ikke falde, tilmed et meget væsentligt Omkostningselement. Det kan derfor ikke undgaas, at Landbrugernes Indtægter efter Krigen maa gaa ret betydeligt ned, idet man vel ikke kan regne med en væsentlig Afgang af Arbejdskraft, saaledes at man ad den Vej kan nedsætte Arbejdsudgifterne.

Ganske vist gik Tendensen før Krigen i Retning af en Nedgang i Landbrugets Arbejdskraft, og denne Tendens er fortsat under Krigen. Men jeg vil tro, at man efterhaanden er kommet saa langt ned med Arbejdskraften, at Problemet lige efter Krigen nærmere bliver, hvorledes man i nogen Grad kan forøge Beskæftigelsen, saafremt man da ikke, hvis Lønningerne er for høje, vil foretrække at gaa over til en yderligere Maskin-anvendelse, selv om vi allerede er langt i den Retning. Paa den anden Side vil Opretholdelsen af Nominallønningerne, forudsat at Beskæftigelsen kan opretholdes efter Krigen, sikre Landbrugerne en god Afsætning paa Hjemmemarkedet, og da Forbruget af animalske Produkter, som senere skal omtales, er mere elastisk, end man maaske har været tilbøjelig til at tro, vil Hjemmemarkedet faa en voksende Betydning, hvilket naturligvis har en ikke ringe Værdi, hvis man paa lidt længere Sigt maa regne med Afsætningsvanskeligheder paa det engelske Marked.

*) Se Tidsskrift for Landøkonomi, Hæfte 3, 1945.

Det er indlysende, at Landbrugerne paa forskellig Maade vil søge at forhindre Nedgangen i deres Indtjeningsevne.

Af de Foranstaltninger, som Landbrugerne selv kunde foretage uden Støtte fra Samfundets Side, kan nævnes, at man nøje maa overvaage den bedste Udnyttelse af indkøbte Materialer. Jeg tænker bl. a. her paa, at man efter Krigen indkøber netop den Kunstgødningsmængde, der er den mest rentable.

Her vil Landbrugets Konsulenter sikkert vejlede de enkelte Landmænd. Det er muligt, at en Spredning af Kunstgødningen over nogle Aar er mere rentabel, end hvis man giver Jorden en særlig stor Dosis et enkelt Aar efter Krigen. Man maa i denne Forbindelse ikke glemme, at i det Omfang, der importeres Oliekager m. v., vil Mængden af Naturgødning ogsaa vokse.

Det maa ogsaa blive af afgørende Betydning at finde den rigtige Størrelse af Kvægholdet. Under Krigen er der sket en moderat Nedgang i Kvægholdet, idet man vel har udskudt de daarligst ydende Køer. Det vilde vel nok være økonomisk forsvareligt ikke at forøge Kobestanden for meget og at blive staaende ved en lidt mindre Kobestand end før Krigen, men til Gengæld bestaaende af de særlig gode Køer.

Ogsaa Spørgsmaalet om Beskæftigelsen vil gaa ind i Landbrugerens Overvejelser. Hvis Forholdene i Byerhvervene paa noget længere Sigt maatte blive gode efter Krigen, ser jeg ingen Grund til, at man kunstigt skal holde paa Arbejdskraften i Landbruget, idet Tendensen før Krigen som nævnt har været, at Landbruget har frembragt en stærkt stigende Produktion med en aftagende Befolkning. Jeg tror derfor ikke, at man under disse Forudsætninger skal forhindre Afgangen og derigennem forhindre en yderligere Mekanisering af Landbruget. Jeg er derfor fuldt enig med A. P. Jacobsen, naar han i det foran nævnte Foredrag har fremhævet, at Afgangen fra Landbruget til de andre Erhverv ikke skal forhindres, hvis Indtjeningssmulighederne i de andre Erhverv er bedre, men Afgangen er selvfølgelig kun formaalstjenlig, naar der arbejdes paa fuld Kraft og med Dygtighed i de øvrige Erhverv, d. v. s., at disse Erhverv frembringer tilsvarende større Mængder Produkter af

alle mulige Slags til Forbedring af den gennemsnitlige Levefod. Hvis man f. Eks. tænker sig, at Eksportvilkaarene efter Krigen vil komme til at ligge gunstigere inden for Industrien end inden for Landbruget, vilde det efter min Mening være skadeligt, om man forhindrede en Afgang af Arbejdskraft fra Landbrug til Industri.

Hvis Udviklingen derimod arter sig saadan, at der i Byerhvervene bliver en betydelig Arbejdsløshed efter Krigen, vil en Opretholdelse af Beskæftigelsen i Landbruget være af stor Betydning.

I Forbindelse med disse Problemer kan man ikke undgaa at tage Stilling til Spørgsmaalet om en fortsat Udstykning efter Krigen. Argumentet for en fortsat Udstykning er bl. a. det, at man derigennem holder Arbejdskraften paa Landet, og dette anses for en Fordel i sig selv. Jeg vil tro, at man skal tænke sig meget om, inden man hovedkulds gaar ind for en Udstykning efter Krigen. Hvis Afsætningsvilkaarene efter Krigen ikke bliver særlig straalende, hvilket der er en Del, der taler for, vil det givetvis ikke være rimeligt at fremme den Del af det danske Landbrug, som har den største Produktion af animalske Produkter.

Da man ogsaa maa kunne forudse, at der efter Krigen vil være en betydelig Knapthed paa udenlandsk Valuta, idet jeg ikke tror paa, at vi kan opnaa Laan fra Udlandet i særlig stort Omfang, bør man antagelig ogsaa tage i Betragtning, at de smaa Brug utvivlsomt er de mest valutakrævende. Allerede disse Argumenter — forekommer det mig — maa man ikke tabe af Syne, naar man vil overveje, hvad der skal gøres efter Krigen med Hensyn til Udstykningen. Det er nemlig ikke klogt — vil jeg synes — at lade politiske Programmerklæringer og Ønskemaal være ene afgørende ved Beslutninger af saa vital Betydning. Foruden de saaledes anførte Synspunkter kan det ogsaa nævnes, at ved en Undersøgelse, jeg har foretaget over de enkelte Brugs økonomiske Betydning, viser det sig, at Bønderbrugene i Aarene fra 1920/21 til 1941/42 i de fleste af Aarene har staaet „bedst“. Jeg har ligesom Departementschef *Adolph Jensen* i 1930 sammenlignet Produktionsfaktorernes Af-

lønning med det Udbytte, som Produktionsfaktorerne afkaster, og kommer — forudsat at Driftsbureauets Materiale er brugbart — som nævnt til, at de smaa Brug og de største Brug tilsyneladende i den forannævnte Periode gennemgaaende har staaet daarligere end Bønderbrugene.

Denne Betragtning er en Gennemsnittsbetragtning. Hvis det især er de smaa Brug, der f. Eks. skal gaa over til mere ekstensiv Dyrkning, er det muligt, at de største blandt disse herigennem vil kunne aflønne Produktionsfaktorerne bedre. Det er antagelig særligt de mindste Husmandsbrug, der staa saa daarligt, saa Problemet omkring de „indeklemte“ Husmænd bliver derfor særlig aktuelt, hvis Afsætningsmulighederne skulde vise sig at være daarlige, medens jeg tror, at de store Husmandsbrug bedre kan klare sig. En Forøgelse af de „indeklemte“ Husmandsbrugs Areal ved Køb af Tillægsjord kan derfor blive problematisk, snarere burde man under de nævnte Forudsætninger eventuelt anvende nogle af disse Ejendomme til Landarbejderboliger og samtidig oprette nye Landarbejderboliger paa noget af Jorden.

Hvis Afsætningsmulighederne derimod skulde vise sig taalelige paa længere Sigt, bør man givetvis tage Udstyknings-spørgsmaalet op til fornyet Overvejelse, idet jeg i alt Fald ikke mener, at den rent økonomiske Vurdering kan være ene afgørende overfor Spørgsmaalet. Der er saa mange sociale Momenter, der efter min Mening vejer saa tungt i Vægtskaalen, at dette under Forudsætning af, at vore Landbrugsprodukter kan finde en taalelig Afsætning, taler for en fortsat Udstykning. Specielt vil jeg pege paa, at hvis Mulighederne for Oparbejdning og Eksport af Konserves skulde være gunstige efter Krigen, maatte her være et naturligt Arbejdsfelt for de smaa Brug, ikke mindst naar det drejer sig om vegetabiliske Produkter.

Eventuelt bør ogsaa Staten paa forskellig Maade hjælpe Landbruget, hvis man saaledes fastholder Nominallønnen. Efter min Mening bør Statsmagten overveje Indgreb paa tre Felter, dels gennem Tilskud eller Laan til produktionsfremmende og produktionsbevarende Foranstaltninger, og dette gælder ogsaa,

selv om Landbruget skulde gaa over til mere ekstensiv Drift, dels gennem visse socialpolitiske Indgreb til Fordel for de daarligst ernærede i Samfundet, og endelig maa Spørgsmaalet om en Løsning af Gældsproblemet overvejes. Det skal i Parentes bemærkes, at Løsningen af disse Problemer faar ikke mindst Betydning, hvis de pessimistiske Betragtninger vedrørende Udviklingen i U. S. A. skulde holde Stik.

Med Hensyn til det første Spørgsmaal skal jeg kort gennemgaa de Omraader, hvor man efter Krigen bør fortsætte den Politik, som man allerede under eller før Krigen har iværksat. Saaledes bør utvivlsomt Støtten til Grundforbedringsarbejder fortsættes — det var iøvrigt ogsaa et af Hot Spring Konferencens Programpunkter. Visse Landvindingsarbejder bør givetvis ogsaa gennemføres, særlig hvis de ikke er alt for ingeniør-romantisk betonede. Støtten til Ensilage- og Ajlebeholdere bør ogsaa beholdes efter Krigen, idet Besparselser er lige saa gode som Produktionsforøgelse.

Man bør ogsaa nok overveje, om man ikke igen kunde tage Istandsættelseslovgivningen op, særlig hvis Beskæftigelsen i Byerne m. v. ikke kan opretholdes. Jeg vil dog mene, at man i Lovgivningen bør indføre visse Betingelser med Hensyn til Istandsættelsernes Art. Det skal være Istandsættelser, der enten kommer Landbrugserhvervet til gode (f. Eks. Tilskud til Istandsættelse af Avlsbygninger), eller som kommer Medhjælperne til gode (Tilskud til Istandsættelse af Karlekamre o. lign.). Det forekommer mig at være en Fejl, at man ikke i den hidtidige Lovgivning paa dette Omraade direkte har forfulgt disse to Formaal.

Der findes andre Omraader, hvor Staten bør yde en Indsats til Hjælp for Landbrugserhvervet. Raastofkommissionen har saaledes foreslaaet Etablering af Kartoffelhuse. En Støtte til Etablering af saadanne Huse vil ligge fuldt paa Linie med Støtten til Bygning af Ensilage- og Ajlebeholdere.

Nationalbankdirektør Bramsnæs nævnte i sit Foredrag i Nationaløkonomisk Forening i Oktober Maaned Raastofkommissionens Forslag om en Rationalisering af Mejeridriften. Han anførte herom: „De danske Smørmejerier er gennemsnitlig for

smaa til at udnytte fuldt ud de Muligheder, som den moderne Teknik stiller til Raadighed, og som kan sikre lave Omkostninger ved Produktionen af et ensartet godt Standardprodukt. Derfor bør Smørproduktionen efterhaanden samles i færre og større Mejerier. Kommissionen udskrev en Konkurrence om et nyt stort Mejeri, og fra Statens Side blev der stillet Penge til Raadighed, saaledes at det kunde bygges og i Praksis vise sine Fordele. Imidlertid standsede Krigen Planens Gennemførelse."

Den betydelige Indsats, der er gjort for at finde de bedst egnede Afrøder, bør naturligvis fortsat støttes og støttes effektivt; ogsaa Bekæmpelsen af Rotteplagen burde sikkert tages effektivt op under en eller anden Form.

Det er tydeligt, at der saaledes er mange Omraader, hvor Samfundet kan og eventuelt bør træde hjælpende til overfor Landbrugserhvervet. En Tilskuds- og Laanepolitik efter den anførte Linie vil sikkert ikke volde Vanskeligheder i vort Forhold til Udlandet, idet man nok vil kunne regne med, at Udlandet ikke vil betragte en saadan Politik som „Dumping“.

Det andet Hovedspørgsmaal, vi herefter skal se noget nærmere paa, er som nævnt Spørgsmaalet om at gennemføre visse socialpolitiske Indgreb til Fordel for de daarligst ernærede i Samfundet. Forinden skal dog peges paa Betydningen af Nominallønningernes Opretholdelse for Levestandarden.

Hvis man kan gaa ud fra, at Afsætningen til Udlandet paa længere Sigt vil vanskeliggøres, fordi Selvforsyningsinteresserne bliver stærkere end Interesserne for en Hævelse af de brede Klassers Levelfod, rejser det Spørgsmaal sig, om man ikke isoleret kan hæve Ernæringsstandarden her i Landet. Med andre Ord: Kan man ikke forøge det indenlandske Forbrug af Levnedsmidler, saaledes at der herigennem kan ske et forøget Aftræk af Landbrugsproduktionen? I denne Forbindelse maa først og fremmest peges paa, at en Opretholdelse af Arbejdernes Nominallønninger og Beskæftigelsen samt en eventuel Forhøjelse af de lavestlønnedes Lønninger vil betyde en Forøgelse af Forbruget.

Det har nemlig vist sig, at Efterspørgselen efter animalske Landbrugsvarer tilsyneladende er meget mere følsom overfor

Ændringer i Prisen, end man normalt har været tilbøjelig til at tro. Det er særlig Professor Myrdal, der har draget Konsekvensen af disse Forhold, og det skal bl. a. i denne Forbindelse fremhæves, at Myrdal peger paa, at netop af animalske Produkter samt Frugt og Grønsager kan Forbruget specielt blandt de daarligere stillede i Samfundet udvides. Han fremhæver, at inden for de børnerige Familier er Forbruget af den Slags Varer relativt for lille. Myrdal kommer ogsaa ind paa nogle Betragtninger over det, han kalder optimal tilstrækkelig Kost. Han understreger, at i og for sig er der formentlig ikke Tale om Underernæring i egentlig Forstand inden for de daarligst stillede i Samfundet. Der er Tale om en „Fejlnæring“. Han bemærker ogsaa paradoksalt, at den fattige Del af Befolkningen giver for lidt ud til (den rigtige) Føde, men det er en for stor Andel af deres Indtægt.

Naar nu Forholdene ligger saadan, at der for store Kredse af Befolkningen faktisk finder en gal Ernæring Sted, saa maatte det være muligt at forene to Synspunkter, nemlig det landbrugspolitiske med det socialpolitiske. Fra Landbrugets Side gælder det om at faa afsat de animalske Produkter, fra et socialpolitisk Synspunkt drejer det sig om at sørge for en bedre Folkeernæring netop med Hensyn til disse Produkter, med andre Ord, en konsekvent gennemført Landbrugspolitik og en konsekvent Socialpolitik er i og for sig to Sider af samme Sag.

Man kan rejse Spørgsmaalet om Størrelsen af den Konsumreserve, der findes. Dette har været gjort til Genstand for Undersøgelse i Sverige, og efter de Udtalelser, Myrdal anfører, kan man regne med, at det skulde være muligt at afsætte for flere Hundrede Millioner Kroner animalske Produkter udover det nuværende Forbrug. Her i Landet maa man dog antage, at Konsumreserven er mindre.

En Nedsættelse af Landbrugsvarernes Priser vil altsaa gennem en Udvidelse af Forbruget være medvirkende Aarsag til at stimulere Landbrugets Rentabilitet.

Nu er det dog et Spørgsmaal, om man ad den Vej kan komme tilstrækkeligt langt. Her kan allerede peges paa de

forskellige udbytteforøgende Foranstaltninger til Nedsættelse af Omkostningerne, men desuden kunde man ogsaa fra Statens Side gennem omfattende Prisrabatter stimulere Forbruget. Tankegangen er ikke ny, idet man allerede før Krigen har haft et saadant System, der gaar ud paa, at man ved Hjælp af Prisrabatter paa f. Eks. Mejeriprodukter, Kød, Flæsk, Æg, Frugt, Grønsager o. s. v. skulde udvide Forbruget af disse Varer; man skulde altsaa indføre en Slags Rabatkortsystem for de daarligst stillede i Samfundet; hvorvidt et saadant System i større Omfang er teknisk gennemførligt, skal jeg ikke komme ind paa, men dog fremhæve, at nogle svenske Økonomer er ret optimistiske med Hensyn til Mulighederne for at gennemføre Systemet.

Nu er det dog antagelig ikke saa lige til at gennemføre et saadant Rabatsystem.

Tænker man paa Smørret, er der forskellige Momenter, som maa tages i Betragtning. Det kan for det første understreges, at som bekendt er Margarineforbruget her i Landet under normale Forhold meget betydeligt; det er derfor et Spørgsmaal, om man efter Krigen burde udvide Forbruget af Smør i Sammenligning med Førkrigsforbruget paa Bekostning af Margarine; hvis nemlig Smørret og den vitaminiserede Margarine ernæringsfysiologisk paa det nærmeste erstatter hinanden, saa vil det sikkert samfundsøkonomisk ikke være tilraadeligt at udvide Smørforbruget, saa længe der findes en saa stor Prisforskel mellem Smør og Margarine. Hvis Smørret derimod har specielle Fordele frem for Margarine, hvad bl. a. er fremhævet af Dr. *Ejnar Nyrop*, saa kunde dette tale for en Udvidelse af Smørforbruget. I dette Tilfælde kunde man eventuelt tænke sig at gennemføre saadanne Foranstaltninger, at Smørforbruget blev en Del forøget inden for de daarligst stillede i Samfundet. I det hele taget maa man gøre sig klart, at der efter Krigen kommer et meget vanskeligt Problem vedrørende Konkurrencen mellem Smør og Margarine.

Det er altsaa tvivlsomt, saa længe man ikke har faaet nogen endelig Dom om Smørrets og Margarinens ernæringsfysiologiske Egenskaber, om en Udvidelse af Smørforbruget vil være

tilraadelig; derimod vilde det sikkert være rigtigt at udvide Forbruget af Mælk; specielt for Mødre og Børn vilde et større Mælkeforbrug være gavnligt. Bortset fra disse særlige Vanskeligheder for Smørret indebærer et Rabatsystem ogsaa visse generelle Vanskeligheder. Det er vanskeligt at administrere et saadant System, og man har ingen Garanti for, at de udleverede Kort benyttes af de Personer, der er trængende; det er muligt, at Rabatkortene sælges videre. Det er vel heller ikke udelukket, at de Handlende vilde levere andre Varer paa Rabatkortene, end disse gav Ret til. Derimod kunde det tænkes, at man ikke ved Hjælp af et Rabatsystem, men gennem en udvidet Skolebespisning og en speciel Mødrehjælp vilde kunne gennemføre en større Afsætning af Landbrugsprodukter. Man skal dog vist ikke overvurdere dette Spørgsmaals Betydning. Endelig skal det fremhæves, at det er muligt, at Staten og Kommunerne gennem sine Kostreglementer paa Hospitaler vil kunne gøre Propaganda for den rigtige Ernæring.

Det er fremhævet, at det sidste Omraade, hvor en Lettelse af Landbrugets Vilkaar efter Krigen — eller nærmere sagt *Landbrugernes Vilkaar* — kan gennemføres, er gennem en rationel Løsning af Gældsproblemet, idet Landbrugets Rentebyrder er et af de Omkostningselementer, der spiller en særlig stor Rolle. Den samlede Gæld i Landbruget androg i 1937 ca. 4,4 Milliarder Kr. eller 72 pCt. af samtlige Aktiver, den aarlige Rentebyrde af Prioritetsgælden er ca. 180 Mill. Kr. Sammenholder man Renteudgiften til Fremmed-Kapitalen med Netto-Udbyttet, d. v. s. med det Beløb, der bliver tilovers til Forrentning af hele Kapitalen (efter et passende Vederlag til Brugere og Familie for udført Arbejde) laa Renteudgiften paa ca. 50 Kr. pr. ha i de sidste Aar før Krigen, medens Nettoudbyttet i Perioden 1931—32 til 1935—36 var 57 Kr. pr. ha. I 1935—36 var Nettoudbyttet 88 Kr. pr. ha, for 1936—37 kun 55 Kr. pr. ha. I de sidste Aar før Krigen steg Nettoudbyttet igen. Disse Tal viser antagelig klart dansk Landbrugs Vanskeligheder, naar Konjunkturerne er daarlige. Hertil kan føjes, at de anførte Tal kun viser, hvorledes Vanskelighederne stiller sig for et Gennemsnitsbrug; desværre ligger det jo saadan, at et

stort Antal Brug er væsentligt daarligere stillet. Det kan understreges, at ca. 75 000 af Danmarks ialt godt 200 000 Landejendomme har en Gæld, der er større end Panteværdien.

Naar Gælden saaledes er blevet saa betydelig, staar dette bl. a. i Forbindelse med den Gældsstiftelse, der har fundet Sted over Ejendomssalgene.

Ved en Undersøgelse, jeg har foretaget for Perioden 1917 til 1942, viste det sig, at Ændringerne i Købesummerne ved Ejendomme solgt i fri Handel ganske nøje følger Ændringerne i Landbrugets Indtægter, naar man faseforskyder Tallene et halvt Aar. Afhængigheden er saaledes, at hvis man kalder Købesummen for y og Indtægterne i Landbruget for x er $y = ax + q$, hvor a og q er nogle Konstanter, q udtrykker, at selv om Landbrugets Indtægter falder til 0, vil Landejendommene af forskellige Grunde, jeg ikke skal komme ind paa her, dog have en Pris. Over den saaledes anførte i Praksis eksisterende Mindsteværdi findes der, som nævnt, en nøje Sammenhæng mellem Ændringer i Indtægt og Købesum. Under forrige Krig og under Inflationsperioden 1923—25 steg derfor Købesummerne meget betydeligt, og Købene finansieredes gennem en omfattende Gældsoptagelse. Det kan saaledes nævnes, at af de optagne Laan i Perioden 1909 til 1926 paa ialt 2,3 Milliarder Kroner kan man regne med, at 60 pCt. er sket gennem Ejendomssalgene.

Her under Krigen udviser Salgspriserne atter en betydelig Stigning, men Prioritetsgælden er tilsyneladende ikke vokset saa stærkt. Saaledes kan det nævnes, at fra 1937 til 1942 er Prioritetsgælden kun forøget fra 4125 til 4240 altsaa med 115 Mill. Kr., og for den løse Gælds Vedkommende kan man maa-ske tilmed regne med en Nedgang. Problemet under denne Krig har altsaa slet ikke stillet sig paa samme Maade som under forrige Verdenskrig, hvor Prioritetsgælden fra 1909 til 1920 steg med næsten en Milliard Kr.

Denne specielle Udvikling under denne Krig skyldes formentlig dels den særlige Lovgivning, der gennemførtes umiddelbart før Krigen, og hvorefter Prioritetsgælden normalt ikke kan forøges udover Panteværdien, dels Pengerigeligheden.

Hvis Landbrugets økonomiske Forhold efter Krigen som forudsat bliver knap saa straalende, og Indtægterne derfor gaar ned, vil der formentlig atter finde en fornyet Gældsstiftelse Sted, idet der efter den foran nævnte Lov ikke er noget i Vejen for at forøge Prioritetsgælden op til Panteværdien, og den betydelige Gæld, der allerede findes, vil tynde stærkt, hvis vi atter kommer ud for en Depression.

Man kan rejse det Spørgsmaal, om der findes noget Middel, der kunde have forhindret den betydelige Gældsstiftelse, der i Perioden fra Aarhundredskiftet er sket over Ejendomssalgene paa Grund af de stigende Købesummer. I teoretisk Henseende er Svaret ganske klart. Man skulde have forhindret de stærke Stigninger i Landbrugets Indtjeningssevne. I Praktiken er Problemet ulige vanskeligere, selv om man dog kan pege paa, at man i Sverige tilsyneladende har kunnet mestre dette Spørgsmaal. Noget skævt er der givetvis i, at Landbrugets Indtægter har været stærkt stigende samtidig med, at Arbejderklassens Realløn er gaaet betydeligt ned.

Det er dog muligt, at man af forskellige Grunde ikke kunde have forhindret Indtægtsstigningerne her under Krigen, som bl. a. er afhængig af vore Eksportpriser og den ualmindelige gode Høst, men kunde man ikke have baandlagt noget af Beløbene, saavel under denne Krig som ikke mindst under tidligere lignende økonomiske Tilstande. Jeg tænker her paa, at man, som jeg tidligere har berørt i en Artikel i nærværende Tidsskrift, nemlig i 1942, kunde have oprettet et Landbrugsfond, hvori de ekstraordinære Indtægter indbetaltes. De saaledes indbetalte Beløb skulde ikke tilgaa Staten, men komme Landbrugserhvervet til gode, nemlig til sin Tid naar Konjunkturerne vender. Gennem en saadan Indtægtsudjævning vilde man have opnaaet, at Salgspriserne ikke vilde stige, og folgelig vilde der være skabt en Hemske paa Gældsforøgelsen. Det er ganske aabenbart, at havde man i Tide, altsaa allerede før forrige Verdenskrig, gennemført en saadan Ordning, vilde der dels være opnaaet, at Landbruget i højere Grad selv kunde have klaret sig under Krisen i 30'erne, dels at Landbruget havde siddet med en væsentlig mindre Gældsbyrde, end det

nu er Tilfældet. Man kan ogsaa sige det paa den Maade, at det paatænkte Konjunkturudjævningsfond vilde have forhindret, at betydelige Dele af Landbrugskapitalen var gaaet over paa andre Hænder. Bortset fra de politiske Vanskeligheder ved Gennemførelse af en saadan Ordning maatte man ogsaa overveje, hvorledes man kunde undgaa, at Ordningen virkede hemmende paa Fornyelse og Forøgelse af Landbrugets Kapitalapparat. For ikke at blive misforstaaet vil jeg gerne tilføje, at det er nok muligt, at et saadant Fond ikke havde været tilstrækkeligt til at klare Landbrugets Vanskeligheder, idet Landbruget gennemgaaende er underbetalt, men der er ingen Tvivl om, at det vilde have lettet Problemerne for Erhvervet. Det er nemlig kortsynet Politik for en øjeblikkelig Gevinstchance, der kommer den enkelte til gode, at prisgive Erhvervet som saadant.

Nu kan det ikke nytte noget at græde over spildt Mælk. Gælden eksisterer nu en Gang. Den Opgave, der derfor maa løses i Fremtiden, er, hvorledes man eventuelt kan lette Landbrugerne deres Gældsbyrde.

I Perioden 1916—17 op mod den nuværende Krigs Udbrud har Landbrugets Forrentningsprocent i Gennemsnit været godt 4. Da Fremmedkapitalen i Gennemsnit er forrentet med knap 5 pCt., har Egenkapitalen kun kunnet opnaa en Rente paa mellem 2 og 3 pCt. Hvis man forudsætter, at Nettoudbyttet i Fremtiden og dermed Forrentningsprocenten skulde komme til at ligge endnu lavere, vil det atter gøre Gældsspørgsmaalet brændende. Specielt under en Depressionsperiode vil man efter det anførte kunne forstaa, at det vilde være overordentlig vanskeligt at kunne forrente Gælden. Med Hensyn til en Løsning af Gældsspørgsmaalet er der tre interesserede Parter nemlig: Debitor, Kreditor og Samfundet (Staten). Hvis Landbrugets Vilkaar bliver daarligere i Fremtiden, maa Kreditor formentlig i nogen Grad tage Konsekvenserne af de ændrede Forrentningsmuligheder, men samtidig bør Staten i nogen Grad søge at forhindre et for stærkt Fald i Landbrugets Indtægter, først og fremmest af samfundsmæssige Hensyn.

Ud fra de anførte Forudsætninger kan man derfor rejse

Spørgsmaalet: Hvorledes burde en fremtidig Gældsordning være? Man kunde pege paa fire Ting, der eventuelt burde gøres. Man kunde tænke sig, at de højt forgældede Ejendomme blev overtaget af Panthaverne, hvis Landbrugere f. Eks. under en ny Depression ikke kunde opfylde deres Renteforpligtelser. Dernæst kunde man tænke sig en Gældsnedskrivning specielt for den yderste Del af Gælden, yderligere kunde man tænke sig en Konvertering af selve Realkreditte, og efter at disse Foranstaltninger var gennemført, var det et Spørgsmaal, om man ikke skulde indføre en eller anden Form for konjunkturbestemt Rente for Gælden indenfor Grundværdien.

Hvad angaar at lade Panthaverne overtage Ejendommene under en Krise og ad den Vej faa skaaret Gælden ned, vil jeg anse en saadan Udvej for uigennemførlig bl. a. af politiske Grunde. Jeg er dog ikke blind for, at Pengerigeligheden under Krigen nok har lettet Gældsbyrden for mange Landbrugere. Alligevel vil jeg tro, at alt for mange Landbrugere maatte gaa fra Hus og Hjem, og alt for mange mindre Kapitalister vilde blive mere eller mindre tilfældigt ramt.

Hvad angaar en Nedskrivning af Gælden, har man ved de hidtidige Gældsordninger ikke forsøgt dette i større Omfang, hvilket formentlig staar i Forbindelse med, at en Nedskrivning har været politisk uigennemførlig.

Ser vi paa Gældssanerings-Lovgivningen i de sidste Aar før Krigen, er det kun i mindre Omfang, at man derigennem har forsøgt at nedskrive Gælden. Det kan saaledes nævnes, at indtil Udgangen af Januar 1939 var der anvendt 87 Mill. Kr., hvorved der var opnaaet en samlet Udløsning paa 111 Mill. Kr. Tilmed maa man regne med, at Nedskrivningen for de senere Aar har været mindre. Man kunde synes, at i det Øjeblik, Staten stod med meget betydelige Beløb til Udligning af den øverste Gæld, vilde man i højere Grad kunne have opnaaet en Nedskrivning. Nu skal det fremhæves, at en Nedskrivning af mange Grunde kan være vanskelig, idet en Del af den øverste Gæld er Købmandsgæld og Haandværkergæld o. lign., og en Nedskrivning af disse Fordringer vil antagelig ramme Folk, som vanskelig vilde kunne taale det. Paa den anden

Side, naar man ikke i højere Grad har forsøgt en Nedskrivning af Gælden ved den hidtidige Lovgivning, bliver det ikke nemmere nu at gøre det, fordi de senere Aars Gældssaneringslove jo har medført, at man har indskudt en Statsprioritet for en Del af den øverste Gæld paa konjunkturbestemte Rentevilkår.

Det er dog et Spørgsmaal, om man ikke i langt videre Omfang burde have gennemført eller i Fremtiden burde gennemføre en tvangsmæssig Nedskrivning af Gælden, saaledes at Nedskrivningen blev størst for de yderste Prioriteter, men iøvrigt førtes til Bunds. Det forudsætter dog efter min Mening, at man samtidig burde stille som Betingelse, at det foran skitserede Konjunkturudjævningsfond blev etableret, idet man da vilde kunne forhindre unødig Gældsstiftelse og stabilisere Erhvervet. Jeg tror desværre ikke, at Ordningen er praktisk gennemførlig, men det forekommer mig at være en tiltalende Ordning, dels lader man nemlig Kapitalen gennem Nedskrivningen bære noget af Risikoen for Ændringerne i Landbrugets Indtjenningsmuligheder, og dels paalægger man Landbrugserhvervets Udøvere gennem Etableringen af Konjunkturudjævningsfonden en Forpligtelse, der bl. a., som nævnt, skulde bidrage til at forhindre unødig Gældsstiftelse over Ejendomssalgene.

Foruden Spørgsmaalet om en Nedskrivning kan man pege paa, at en Konvertering vilde lette Rentebyrden for Landbruget. Medens en Nedskrivning først og fremmest vilde lette de daarligst stillede Landbrugere, vilde en Konvertering i højere Grad lette Landbrugserhvervets Rentebyrder som Helhed. Med de Obligationskurser, vi har i Øjeblikket, har der, som bekendt, fundet en Del Konvertering Sted, men i og for sig kunde man maaske have regnet med, at Konverteringerne vilde have taget et større Omfang. Naar dette ikke er sket, staar det maaske i Forbindelse med, at Pengerigeligheden i Sparekasser og Banker har medført en forholdsvis lav Udlaansrente for disse Institutioner, og dette har fristet en Del til at optage Laan her. Da der vel er en Del, der taler for, at Obligationskurserne i alt Fald en vis Tid efter Krigens Ophør stadig vil ligge højt, burde man sikkert benytte sig heraf og se at faa gennemført en Konvertering til Bunds.

Ser man Gældsproblemet paa noget længere Sigt, rejser der sig det Spørgsmaal, om man ikke fra Statens Side burde overtage Risikoen for Svingninger i en Del af Landbrugets Kapitalværdier. Saaledes har Ligningschef *K. J. Kristensen* foreslaaet, at man skulde lade den nederste Del af Kapitalen, svarende til Grundværdien, svinge med Konjunkturerne. Denne svingende Grundværdi kunde enten forrentes med en fast Rentefod, eller man kunde ogsaa lade Rentefoden svinge, saaledes at Svingningerne i Grundværdien skulde afspejle Ændringerne i Konjunkturerne paa længere Sigt; Svingningerne i Rentefoden, Ændringerne i Konjunkturerne fra Aar til Aar. *K. J. Kristensen* fremhæver, at ved en saadan Ordning vilde man hemme en Indtægtsnedgang i Landbruget under en Depression. Hans Argument for Gennemførelse af Systemet er iøvrigt det, at Svingninger i Kapitalen (Gælden) svarende til Grundværdien skal Landbruget ikke bære Risikoen for, fordi Grundværdiens Størrelse og Ændringer først og fremmest skyldes Samfundsudviklingen. I Modsætning hertil fremhæver han, at for Bygninger og for Besætning og Inventar maa Kreditor og Debitor bære Risikoen for Værdisvingninger. Debitor maa bære Risikoen som Driftsleder og delvis Kapitalbesidder, og Kreditor maa bære Risikoen som Kapitalbesidder.

Til Afslutning skal omtales et Spørgsmaal, som jeg hidtil har ladet ligge, men som man ikke kan se bort fra, naar Landbrugets Fremtidsmuligheder omtales. Det kan nok forudsættes, at der efter Krigen vil være en betydelig Knaphed paa udenlandsk Valuta. Af beskæftigelsesmæssige Grunde gælder det derfor at faa anvendt den knappe Valuta paa den bedste Maade, altsaa først og fremmest til Raa- og Hjælpestoffer. Nu kan man ikke gaa ud fra, at vi i vor Handelspolitik vil komme til at staa frit. Vi maa saaledes kunne regne med, at de store Lande i et ikke ringe Omfang ønsker at afsætte Færdigvarer, hvorfor Spørgsmaalet om Udnyttelsen af den knappe Valuta paa bedste Maade med uomgængelig Nødvendighed vil rejse sig. Lignende Problemer var allerede fremme før Krigen, og fra forskellige Sider har man gjort sig til Talsmand for, at Landbruget i højere Grad skulde være selvforsynende med

Foderstoffer. Det drejer sig dels om, at man gennem en Forøgelse af Avlen af højprocentige Roer og Foderkartofler søger nedsat Indførselen af Korn, dels om, at man gennem en bedre Høberedning, Ensilering af Lucerne og Roetop m. v. søger at forøge den indenlandske Produktion af Protein.

Med Hensyn til det første Spørgsmaal viser Arealstatistiken, at der allerede i Aarene før Krigen var en Tendens i Retning af at udvide Arealerne med tørstofrige Roer. Hvad angaar en bedre Udnyttelse af Græs- og Grønfoderafgrøderne er det ogsaa en Kendsgerning, at der allerede er gjort gode Fremskridt, og Roetoppen udnyttes langt mere rationelt nu end blot for 10 Aar tilbage. Staten har som tidligere nævnt gennem Tilskud til Ensilagebeholdere ogsaa støttet denne Bevægelse. I det Øjeblik, hvor Knapheden paa Valuta melder sig, og hvor muligvis Tilgangen af Oliekager bliver knap, er man derfor stillet over for Problemet om en eventuel midlertidig Forcering af de hjemmeavlede Afgrøder. De Oliekager, vi kan faa, bør vi givetvis importere, selv om der er Valutaknaphed. Derimod er jeg ikke sikker paa, at man, saalænge der findes Valutaknaphed, uhindret skal tillade Import af Korn, idet „Grænse-svinene“ er meget valutakrævende. Konsekvensen maa derfor blive, at man særligt bør forcere Avlen af tørstofrige Roer og Kartofler. Hvis man saaledes forcerer Avlen, maa man gøre sig klart, at dette utvivlsomt vil forøge Landbrugets Driftsudgifter, idet enhver Produktion inden for Landbruget antagelig i ikke ringe Omfang er drevet til Grænsen for deres Rentabilitet.

Til allersidst skal jeg atter understrege, at en Prognose, som den jeg her har forsøgt, er en lidet taknemmelig Opgave, men en Opgave, som man ikke kan komme uden om, hvis man ønsker at staa forberedt for at kunne klare de Vanskeligheder, som vil vise sig for dansk Landbrug efter Krigen.